

Вершники (скорочено)

Юрій Яновський

Подвійне коло

У першій новелі "Подвійне коло" розкрито складне життя роду Половців, які жорстоко і непримиренно роз'єднані подіями громадянської війни. У кривавому бою сходяться брати.

"Був серпень 1919 року. Загоном добровольчої армії генерала Антона Денікіна командував Половець Андрій. Купу кінного козацтва головного отамана Симона Петлюри вів Половець Оверко". Так сталося, що у цьому бою перемогу одержав Оверко. Поранений Андрій опинився в полоні у брата. Чи ворухнеться у серцях братів щось живе? Здається, так. Ось Оверко питає в Андрія, що йому згадується. У них спільне життя, спільні спогади, спільні батьки... Хіба цього замало? Андрій нагадує Оверкові батькові слова: "Тому роду не буде переводу, в котрому браття милують згоду". Чи зглянувся брат на брата? Ні. З погордою(відповів брат братові: "Рід — це основа, а найперше — держава, а коли ти на державу важиш, тоді хай рід плаче, тоді брат брата зарубає, он як!" "Нічого,— втішається Оверко,— рід переведеться, держава стоятиме". І вбиває брата, не слухаючи ані його благань, ані його проклять.

А в степу, десь далеко, біля моря стоїть їхній батько і з теплотою згадує синів. Не знає він, що десь серед простору вже лежить неживий син Андрій, а в смертельному двобої зішлись інші його сини — Оверко та Сашко з Панасом. Махновець Панас зупиняє чотирнадцятирічного Сашка, що хотів був добити пораненого Оверка. То, може, цього разу вбивства не станеться? Оверко нагадує братам слова батька про згоду. Але і в Панаса свої міркування: "...рід державу вростає, в закон та обмеження, а ми анархію несем на плечах, нащо нам рід, коли не треба держави, не треба родини, а вільне співжиття?" "Проклинаю тебе",— гукнув Оверко, повторяючи слова недавно вбитого ним брата Андрія. Не зглянувся Панас. Єдине, на що спромігся, — обом братам яму викопав. "По обличчю Панаса Половця бігли дощові краплі, збоку здавалося, що він слізно плаче коло готової могили, у всього загону текли дощові сльози, це була страшна річ, щоб отак плакав гірко цілий військовий загін, а дощ на вгавав". То, здавалося, сама природа, сам Бог плакав над тією гіркою могилою, бо не було справжніх сліз у людей.

Аж тут де не взявся загін інтернаціонального полку на чолі з Іваном Половцем. І ролі помінялися знов. Знову перед Іваном стоять полонені брати

Панас та Сашко, а Іван їм промовляє, що "скрізь по степах судяться зараз дві правди: правда багатих і правда бідних". Він виголошує славу Радянській владі і Червоній Армії, він вважає, що правда тільки на його боці. "Панас не чекав собі милості, він бачив, як загинули його вояки, що їх він збирав як зерно до зерна, а інші з них стали не його. У нього промайнуло в голові дитинство і дитячі роки на шаланді, і нічні влови, і запах матеріної одежі, неосяжний простір моря". Згадав тоді Панас

батькові слова про згоду, та пізно й марно. Сильніша виявилась "правда" Івана. "От і бачиш сам, що рід розпадається, а клас стоїть, і весь світ за нас, і Карл Маркс". Панас проклинає брата і, вихопивши браунінга з—під френча, пускає собі в рот кулю. Так Іван Половець втратив трьох братів. "Одного роду,— сказав(комісар) Герт,— та не одногозтобою класу". Такий категоричний підсумок ніби обрубуює усякі роздуми над подіями. А замислитися є над чим. Ю. Яновський емоційно переконливо зображує трагічну суть громадянської війни — розпад родини, розпад нормальних людських стосунків між тими, хто є народом, родиною. Чого варта будь-яка "правда", якщо в основі її лежить право на вбивство заради ідей — ось у чому гуманістична ідея цієї новели. Ціна великих соціалістичних перемог — чи не завелика для нашого народу, для нації?

Дитинство

Навіщо вміщена тут новела "Дитинство"? Не про війну розповідається в ній, а про дитинство майбутнього комісара, а потім письменника Данила Чабана, з яким читач ще зустрінеться у новелі "Батальйон Шведа". Дитинство — це початок усього в людини — і доброго, і злого. Данилка виховував степ, красу якого розумів малий серцем.

"Комусь, не степовикові, не зрозуміло, як живуть люди на голій, порожній рівнині, а малий Данилко виходив крадькома з хати, покинувши сестру, коло якої був за няньку, степ простилася перед ним, як Чарівна долина, на якій пахне трава, пахнуть квіти, навіть сонце пахне, як жовтий віск..."

А ще його виховував прадід, що знав усі степові таємниці. "Він здавався хлопцеві господарем степових звичаїв", знав безліч прикмет про вітер і сонце, трави і квіти, знав і шанував старовинні народні звичаї, без яких світ був би бідним. Очіма маленького Данилка ми бачимо багатобарвну землю навесні, майстерно випеченого жайворонка, що його зробила мати на сорок святих і ще багато чого цікавого. Тепліє на душі від тих сторінок. Чи, може, власні спогади навіюють читачеві оті картини дитинства. Поетичний світ малого Данилка вимальований з такою емоційною теплотою, що пригортаєшся серцем до героя і віриш кожному слову. Сім'я була небагата, навіть поїсти не завжди було що, тож хлопчик молився зі справжнім натхненням під час посту "тією улюбленою молитвою, якої його навчив прадід Данило: "Дай мені, Боже, картоплі, киселю й розум добрий". Може, у цій жартівливій молитві була саме та народна мудрість, що формує мораль. Добрий розум мати, любити свою землю, поважати своїх батьків, свій народ, його віру і звичаї — ось і є та наука, якої зазнав у дитинстві Данилко. Це те, що робить людину людиною — частиною свого народу. Це і є застава вічного життя на землі.

Шаланда в морі

Віє степом вітер—трамонтан. От і зараз "Трамонтан дмухав з берега, був місяць січень чи лютий, море замерзло на сотню метрів, на морі розходилися хвилі, на обрії вони були гарні з білими гривами, добігали до берега напроти вітру, вітер збивав з них білі шапки..." Насувався шторм. А на березі стояла стара Половчиха, "одежа на ній віялась, мов на кам'яній, вона була висока та сувора, яку пісні". Вона вирядила у море

свого чоловіка Мусія і тепер виглядала його, а серце її калатало так, що ладне було вискочити з грудей. Море зажерливо ревло, схопивши її чоловіка, і вона подумки благала: "Ой, подми, вітре—трамонтане, оджени в море негоду та оджени й тумани, а я стоятиму тут самотня до краю, і хоч би з мене дерево стало, то я б усіма вітами над морем махала й листям би шуміла".

Здавалось, цілі віки минули, віки чекання, поки з'явилася шаланда в морі, що ледве виднілася серед хвиль. Часом вона надовго ховалася за водяними горбами, потім з'являлася і знову впірнала, мов у безодню. Шаланда боролася з морем. У ній був Мусій Половець з якимсь чоловіком. Вони з усіх сил добивалися до берега, на якому зібралася вся артіль, з селища прибігли діти. Вони переживали, та нічим не могли допомогти у таку негоду. І от нарешті шаланда наблизилася, і Половчиха побачила, як зламалося весло, як шаланду перекинуло хвилею і на поверхні показалася лише одна голова. Шаланда блукала догори кілем, а хтось плив наввимашки до берега крижаним морем. Йому на допомогу кинулися рибалки. І от на берег нарешті вилізли стомлені люди і серед них — чужа людина, що була на шаланді разом із Мусієм. Половчиха впізнала Чубенка. "Товариші,— сказав Чубенко через силу,— я плачу за героєм революції, що визволив мене з французької плавучої тюрми". І всі пішли від моря. Лише стара Половчиха залишилася стояти на березі. Душа її скам'яніла. Там загинув її чоловік. Думки її поринули у ті далекі щасливі роки, коли вони побралися, коли народилися їхні сини. Сини. Кожен з них був їй рідним і згадувався чимось своїм. Кожний був їй дорогим. Давно нічого про них не чула Половчиха. "Тільки Іван працює на заводі і робить революцію..." А інші? Що сталося з ними, чи живі вони?

Самотньо стояла жінка наодинці зі своїми думками. Та ось їй здалося, що шаланда ніби наблизилася до берега. Жінка подумала, що треба б почекати, може, шаланду приб'є до берега, то треба витягти її. Без неї риби не наловиш. Вона спустилася до моря, по коліна зайшла у воду і тільки тоді побачила за шаландою якесь чорне лахміття. "Ну що ж,— подумала вона,— буде хоч над чим потужити". Не кожній дружині рибалки випадало таке. Гинули чоловіки у морі. Та нараз вона почула голос, стомлений голос її чоловіка...

Мусій розповів їй, як хотів врятувати шаланду, тому й сховався під кілем, щоб Чубенко сам плив до берега. А той усе пірнав та гукав, а потім і справді поплив до берега. Вони удвох з дружиною витягли під крижаним вітром шаланду, як робили усе життя — удвох. Берег був порожній. "І подружжя Половців пішло до домівки. Вони йшли, преніжно обнявшись, їм у вічі дмухав трамонтан, позаду калатало море, вони йшли впевнено і дружно, як ходили ціле життя".

Хай там хто що говорить про "дві правди", у них вона одна на двох, бо вони — родина.

Батальйон Шведа

"Херсон — місто греків—вигнанців, чиновництва, рибалок; цвіте липа могутньо й задушливо над розпеченим каменем вулиць, сонце гріє по-південному, по—липневому, по-новому — в цей палючий дев'ятсот дев'ятнадцятий рік. Цвіте липа й пахне

неймовірно, тече вулицями повною водою, марширує олешківський партизанський загін у складі двох босих сотень — батальйон Шведа". Веде цей батальйон молодий комісар Данило Чабан. Попереду оркестр, а перед оркестром сам товариш Швед — олешківський морячок, що "як і кожний моряк, мріє про кінноту і потроху вростає в цей красивий жанр військової професії". Описуючи парадний марш цих вояків, автор, немов той Боян, не втримується від пафосу.

"О дев'ятнадцятий рік поразок і перемог, кривавий рік історичних баталій і нелюдських битв, критичний по силі, незламний по волі, затяжний і ніжний, наріжний і вузловий, безсонний дев'ятнадцятий рік!"

Утому році, як і у всій війні, поєдналися надто різні почуття і дії, слова, мрії, наміри. Ось марширують босі вояки, а з Олешок починають бомбардувати Херсон шестидюймовими гарматами. Снаряд виє і вибухає коло плацу, матроси падають, а капельдудка, не розгубившись, грає польку—кокотку, і оркестр за роботою забуває про страх. На трибуні старий політкаторжанин — "вибухи снарядів здаються йому салютами волі і життю". Як описати усю оцю мішанину? Автор то піднімається до високого мовного стилю старовинних героїчних літописів, то відверто іронізує, розмірковуючи про низькі землі бажання вояків: "Олешківці йдуть, терплячи польку й гарматний обстріл, думають про солодкий дим кухні, про шеврові чоботи білого офіцера, про шаблю товариша Шведа й про інші бойові речі".

Та хіба й могло бути по-іншому! Той матроський загін виявився зовсім не матроським, "...вони зовсім не матроси, а миколаївські найманці, які не звикли воювати гарматами, їх завербовано за матроське вбрання... Це були офіцери з білим духом і найняті ватажки нальотчиків, спеціалісти мокрої і сухої справи, матроський цей загін мав зрадити при слушній нагоді".

Почався обстріл, а єдина гарнізонна шестидюймовка відповідала. З болем дивився Данило у бінокль на Олешки, адже стріляли по своїх. "...там горіли від снарядів будинки, матері бігали по вулицях з дітьми на руках, матері поранені, діти закривавлені, він бачив рученята, підняті до неба, звідки летять невловимі вибухи, бачив багато такого, чого ні в який бінокль не видно".

Ю. Яновський ніби безсторонній оповідач. Він розповідає, як Швед зібрав усіх у нічну експедицію, як метушилися усі коло шаланд і пароплавчиків, готуючись до бою. Яким контрастом звучить одразу після цього опис природи! "Вечір був прекрасної прозорості й липневої щедрості, у червні мели плідні дощі, і хоч хлібові це мало допомогло, проте трави та бур'яни розрослися без міри, гримів підземними водами дев'ятнадцятий рік. Вечори падали на Дніпро з усієї сили, вечори фіалкові, вечори смоляні..."

В такі вечори люди мусять думати про кохання, про своє життя, а не виношувати плани битв. Про це роздумує товариш Данило. Усе це народжувало у ньому біль. І це природно. Неприродно було те, що більшість не відчувала цієї краси, не вміла цінувати саме життя. Подобиці бою випадають так, ніби автор змушений відволікатися на ці описи, коли над ним високе оксамитове небо, повне зір. А потім його самого

заполонила прекрасна симфонія світанку: "Він майнув відобріюдо обрію, рожеворукий, голубоокий, торкаючи вершки верб. Починався липневий ранок у плавнях і над Херсоном, беззвучно, без теми, без заспіву, світло лилося згори, наче з високого джерела". Уся ця новела ніби побудована як постійний діалог людей з протилежною точкою зору. Один вбачає романтику революції у кривавих боях дев'ятнадцятого року і захоплюється його подіями. Другий охоплений думами про вічність і загадковість життя, про велич людського серця. Так думав і Данило, що йшов після бою до свого дому, ще не знаючи, що снаряд влучив якраз у його хату. Єдине, що в нього залишилося,— це немовля. Яке життя чекає цю маленьку людину у такому неспокійному, суворому і немилосердному віці? Хтозна. Та життя є життя, і тим воно вже прекрасне. А доля в кожного своя.

Листу вічність

Ця новела розповідає про один з епізодів громадянської війни, коли готувалося більшовицьке повстання проти німців і гетьманців. Була саме клечальна субота. "Бездонний день клечальної суботи горів і голубів над селом, з лісу везли на возах клен — дерево, ліщину, дубове галуззя, терен, зелену траву, хати чепурили до клечальної неділі, подвір'я пахло в'ялою травою, прекрасне село стало ще милішим, воно прибралося в зело, завітчалось клечанням, хати білі й суворі, двори увігнуті, чисті й затишні, і синіюще неволилось й лилось".

На фоні цього дивного спокою і краси розгортаються події життя людського. У селі німці шукають якогось листоношу, який знає, коли почнеться повстання і де захована зброя. У завзятих пошуках їм несподівано допомагають якісь два чоловічки. Вони розповідають, як ховаються в плавнях, і пропонують саме там пошукати листоношу, який, мабуть, лежить під водою, дихаючи крізь очеретину. "Одразу ж розшуки було поставлено як слід, озерця стали пильно обдивлятися, в озерця почали шкурляти ручні гранати. Хлопці негайно ж покинули шукати чорного дуба у Пслі і подалися геть розшукувати хати двох чоловічків, щоб їх підпалити". Хати й справді були знайдені і підпалені. Так сільська біднота помістилася тим, хто виказав листоношу. А того й справді знайшли під колодою серед тих озерць. Він виглядав жахливо: "босі ноги, руки й обличчя — все чорним—чорно від безлічі п'явок, і коли листоношу роздягли — на ньому не було живого місця, і п'явки купами поприсмокувались до тіла".

Коли листоноша потроху очунав від капітанового дому й звільнився від п'явок, байдуже сказав: "Таки знайшли". Але усе для нього було ще попереду. Врятували його зовсім не тому, що пожаліли. Від нього чекали відомостей про день і час повстання та про заховану зброю. Але незабаром зрозуміли, що він не скаже так нічого, і почали бити. Він напхав до рота трави, щоб не стогнати і не проситися. "Він не мав права на смерть, він мусив нести своє закривавлене тіло крізь потік часу до ночі, прийняти всі муки, крім смертної, важко було боротися на самоті і не сміти вмерти". І листоноша повів показувати заховану зброю, щоб зберегти для себе час. "Він ішов затишним селом і відчував на собі сонячне тепло, він босими ногами торкався лагідної землі, йому здалося, що він іде сам через фантастичні степи, іде, як тінь од свого життя, міцніше в

рішучості й запеклості. Він бачить людей і знає, які йому співчують, а які ненавидять, він іде по цій розколині двох світів, і світи не з'єднаються після його смертної ходи".

Серед миру і затишку клечальної суботи людство воює. Непримиренно й завзято. Брат іде на брата, свій на свого, бо у вогні громадянської війни так і буває. Тому і вважає Ю. Яновський, що громадянська війна — найстрашніша трагедія.

А листоноша справді дожив до вечора, витримавши усі тортури. Він страждав за свою ідею. Увечері нарешті показав справжнє місце схову зброї, але вона не дісталася німцям та гетьманцям — її захопили повстанці. Листоношу розстріляли. ...Сотник підійшов до листоноші й вистрілив у лежачого, і це лист у вічність пішов од рядового бійця революції". Від рядового бійця революції. А він же був сам цілим світом. І жив на землі, виконував свою справу листоноші, мріяв носити й носити людям листи — добрі вісті. То про що не його остання думка, про що лист у вічність? Новела закінчується, як закінчуються усі трагедії на світі: скорботна матір схилилася над загиблим сином. "Коло листоноші сиділа зігнута Василюха, не зводячи очей з мертвого. Чубенко зняв шапку й поцілував Василюху в руку.

Лист у вічність пішов разом із життям, як світло від давно згаслої самотньої зорі". Що сказати їй? Чим можна виправдати вбивство? А війна — то і є вбивство. Про це говорить письменнику кожній новелі.